

## ضمانت در اسناد تجاری

✍ علیرضا اسلامی<sup>۱</sup>



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## ضمانت در اسناد تجاری

ضمانت یکی از مباحث مهم حقوق اسناد تجاری است. امروزه تضمین پرداخت اسناد تجاری بیشتر از طریق ضمانت به عمل می‌آید. دارندگان سند، خصوصاً بانک‌ها در هنگام دریافت آن از صادرکننده یا واگذارنده ضامن معتبر طلب می‌کنند و حتی در بسیاری موارد از مدیر شرکتی که سند را صادر نموده و تحویل می‌دهد به عنوان ضامن، امضاء می‌گیرند تا هم شرکت به عنوان شخص حقوقی و هم مدیر به عنوان شخص حقیقی معتبر متضامناً در مقابل بانک اعطاء کننده تسهیلات مسئول پرداخت باشند.

مقدمه:

اسناد تجاری - برات، سفته و چک - به طرق مختلف مورد حمایت قانون گذار قرار گرفته است از جمله این حمایت‌ها که در جهت تحقق اهداف تأسیس و نقش کاربردی این اسناد و تأمین اطمینان بیشتر دارندگان در وصول مبلغ صورت گرفته مربوط به ضمانت در این اسناد است، ضمانت همانند مسئولیت تضامنی امضاءکنندگان در مقابل دارنده به عنوان یکی از تضمینات مهم سند تجاری محسوب می‌شود. خصوصیت بسیار مؤثر تضامنی بودن مسئولیت ضامن با عنوان و امکان رجوع دارنده سند پس از تحقق شرایط قانونی به آنها منفرداً یا مجتمعاً بر اهمیت موضوع افزوده و موجب تسهیل در معاملات آن گردیده است.

ماهیت ضمانت در قانون تجارت و اسناد تجارتي با آنچه که در قانون مدنی در مورد ضمان عقدی آمده، متفاوت است. مطابق مقررات قانون مدنی خصوصاً مواد ۶۸۴ و ۶۸۹ ماهیت ضمانت نقل ذمه مضمون عنه به ذمه ضامن است به طوری که پس از واقع شدن ضمان به نحو صحیح، ذمه مضمون عنه به ذمه ضامن است. ذمه مضمون عنه بری و ذمه ضامن به مضمون له مشغول می‌شود. این مقررات بر طبق نظر مشهور علمای شیعه است. در مقابل بسیاری از علمای عامه ضمان را موجب ضم، یعنی ضمیمه شدن ذمه ضامن به ذمه مضمون عنه می‌دانند. امام مالک بر آن است که طلبکار نمی‌تواند طلب خود را از ضامن بخواهد مگر در صورتی که مطالبه از مضمون عنه در اثر غایب بودن او یا افلاس و یا انکارش متعذر شود. اما شافعی و بقیه علمای عامه می‌گویند: طلبکار می‌تواند از هر یک از ضامن و مضمون عنه که بخواهد طلب خود را مطالبه کند.

براساس برخی از مقررات قانون تجارت، خصوصاً قسمت اخیر ماده ۲۴۹ ضمانت، تضامنی و موجب ضم ذمه ضامن به مضمون عنه می‌گردد. در باب دهم قانون تجارت نیز (مواد ۴۰۲ و ۴۱۱) تحت عنوان ضمانت، احکام خاصی بیان گردیده و برابر ماده ۴۰۳ آن، تضامن بر طبق قراردادهای خصوصی مورد قبول واقع شده است.

با توجه به مقررات قانونی مربوط می‌توان ضمانت را عبارت از تعهدی دانست که شخص ثالث (یا حتی خودامضاء کننده سند به عنوان دارنده حق امضاء شخص حقوقی به عنوان ثالث) از طرف یکی از مسئولان سند نسبت به پرداخت آن در سررسید با رعایت شرایط قانونی برعهده می‌گیرد، به چنین شخصی «ضامن» و شخصی که از او ضمانت شده «مضمون عنه» و شخصی که ضمانت به نفع او می‌باشد «مضمون له» می‌گویند.

این مقاله در سه بخش، شرایط شکلی و ماهوی ضمانت و آثار ضمانت به بحث

در مورد مقررات قانونی مربوط و روابط و مسئولیت‌های حقوقی طرفهای ضمانت می‌پردازد.

### مبحث اول: شرایط شکلی

در قانون تجارت ایران ضمانت ممکن است در خود ورقه سند و یا در ورقه‌ای جداگانه به عمل آید.

#### الف - ضمانت در ورقه:

به طور معمول ضمانت در اسناد تجاری در خود ورقه و پشت سند با امضاء ضامن انجام می‌شود. این امر علاوه بر جلوگیری از ورود شبهه و تردید مربوط به مدنی بودن ضمانت و آثار آن موجب افزایش اعتبار و تسهیل در معاملات می‌گردد.

ضامن با قید هر عبارتی که حکایت از ضمانت وی نماید و یا حتی بدون درج هیچ عبارتی و به صرف امضاء یا حتی مهر در سند، تعهد به پرداخت می‌نماید. امروزه، ظهرنویسی و ضمانت اسناد با امضاء انجام می‌گیرد. در قسمت اخیر ماده ۲۴۹ ق.ت می‌گوید: ضامنی که ضمانت برات‌دهنده یا محال علیه یا ظهرنویسی را کرده فقط با کسی مسئولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده است، بنابراین نمی‌توان با الزامی دانستن امضای ضامن، ضمانت یا مهر را غیرمعتبر تلقی کرد. زیرا مهر نیز همانند امضاء می‌تواند معرف شخص معین بوده و حاکی از اراده صاحب آن بر قبول تعهد باشد.

مسئله دیگر این است که آیا صرف امضاء در ظهر سند و بدون اینکه عبارتی حاکی از ظهرنویسی یا ضمانت بودن آن درج شود ظهرنویسی محسوب می‌شود یا ضمانت؟ در پاسخ می‌توان گفت با توجه به معنای ظهرنویسی و اینکه عموماً این امر به امضای ظهرنویس در ظهر سند صورت می‌گیرد باید در مواردی که صرفاً

امضاء بدون درج هر گونه مطلبی در ظهر سند انجام گرفته آن را ظهنروسی به حساب آوریم مگر اینکه قرائنی حاکی از ضمانت امضاءکننده داشته باشد مانند وجود امضاء در ظهر سند در وجه حامل که انتقال آن نیاز به ظهنروسی نداشته است و...

از لحاظ شرایط شکلی ضمانت در ایران معمولاً در پشت سند قید و امضاء می‌شود و به منظور جلوگیری از بروز هرگونه تعبیر و تفسیری تصریح به عمل می‌آید که ضمانت تضامنی است و نام مضمون عنه هم آورده می‌شود. البته بهتر است تاریخ ضمانت نیز به حروف توسط ضامن مشخص شود زیرا هر چند قانونگذار به آن اشاره نکرده است، که این امر از سوءاستفاده‌های احتمالی ناشی از درج تاریخ خلاف واقع جلوگیری می‌نماید.

#### ب - ضمانت در سند جداگانه:

در کنوانسیون‌های ژنو ضمانت بر روی برگه ضمیمه سند پذیرفته شده و نیز در بند ۲ ماده ۴۶ این رویه را قبول کرده است. هم‌چنین در کشور فرانسه ضمانت به موجب سند جداگانه مورد قبول واقع شده اما در برخی کشورها مانند آلمان، ایتالیا، ژاپن و سوئیس این نوع ضمانت پذیرفته نشده است. قانون تجارت ایران در این مورد ساکت است و قسمت اخیر ماده ۲۴۹ ق.ت نیز فقط به اصل مسأله ضمانت و نوع مسئولیت ضامن و مضمون عنه اشاره کرده است. بعضی از مؤلفان حقوقی با توجه به سکوت قانونگذار به طرح این سؤال پرداخته‌اند که آیا ضمانت به موجب سند جداگانه را باید تجاری تلقی کرد تا مشمول قست اخیر ماده ۲۴۹ باشد یا واجد جنبه مدنی دانست تا مشمول مقررات قانون مدنی قرار گیرد؟

سپس چنین اظهارنظر کرده‌اند: با توجه به اصل کلی که به موجب آن در صورت سکوت قانون تجارت، که قانون خاص است باید به قانون مدنی که قانون

عام است، مراجعه کرد، ضمانتی که به موجب سند جداگانه می‌شود، حتی با قید مشخصات برات و مضمون له و مضمون عنه تابع مقررات حقوق مدنی است. برخی دیگر بر این عقیده‌اند که ضمانت براتی می‌تواند به صورت سند جداگانه‌ای نیز انجام پذیرد، در این صورت باید موضوع ضمانت از برات یا بروات مشخص، مبلغ مورد ضمان، مدت ضمان و سررسید برات مضمون را معین نمود و نظر اخیر برخلاف عقیده اول قابل توجیه و قوی‌تر به نظر می‌رسد.

### مبحث دوم: شرایط ماهوی ضمانت

الف - اهلیت ضامن: مطابق ماده ۱۹۰ قانون مدنی اهلیت از شرایط اساسی صحت کلیه معاملات است. ماده ۸۶ قانون مدنی نیز می‌گوید: ضامن باید برای معامله اهلیت داشته باشد. بنابراین ضمانت صغیر و مجنون باطل است. زیرا آنان دارای اهلیت لازم نمی‌باشند. مجنون ادواری در افاقه و همچنین سفیه به اذن قیم خود می‌تواند ضمانت کند، هرگاه این امر را قیم به مصلحت او بداند. از این رو چنانچه صغیر یا مجنون و سفیه بدون اذن قیم خود به عنوان ضامن سند تجاری را امضا نماید نمی‌توان این امضاء را معتبر و او را مسئول پرداخت دانست.

کنوانسیون‌های ژنو نیز امضای اشخاص فاقد اهلیت را در برات، سفته و چک موجب مسئولیت آنها نمی‌دانند، بنابراین ضامن باید دارای اهلیت استیفاء باشد ولی وجود شرایطی همچون تاجر بودن یا مالدار بودن در تحقق و صحت ضمانت مؤثر نیست.

ضمانت معمولاً از سوی اشخاص ثالث در مورد سند انجام می‌شود، اما ممکن است این تضمین به وسیله امضاء کنندگان سند هم صورت پذیرد. قانون تجارت ایران در این مورد حکمی ندارد ولی کنوانسیون‌های ژنو این موضوع را پذیرفته‌اند. در توجیه این مسأله می‌توان گفت: به مجرد امضای امضاءکننده در سند به عنوان

ضامن موجب تقویت اعتبار و سهولت در معاملات آن می‌گردد زیرا براساس اصل اعتبار امضاها چنانچه امضائی به هر دلیل قانونی تعهدآور نباشد امضاهاى دیگر به نوبه خود معتبر و تعهدآور است هم‌چنین در صورتی که به علت عدم رعایت مواعد قانونی نتوان به یک مسئول مراجعه کرد ممکن است همان شخص به سبب ضمانتی که کرده است مسئول پرداخت شناخته شود. به طور مثال اگر ظهرنویسی از براتگیر ضمانت نموده و دارنده سند در مواعد قانونی اقدامات لازم را برای واخواست یا اقامه دعوی انجام نداده باشد در نتیجه نمی‌تواند به ظهرنویس، از آن جهت که ظهرنویس است رجوع کند اما می‌تواند به عنوان ضامن براتکش به او مراجعه نماید، از این رو با توجه به عدم ممنوعیت قانونی و فواید مرتب به این امر، قبول آن موجه و صحیح به نظر می‌رسد.

ب - موضوع ضمانت: مطابق ماده ۶۸۴ قانون مدنی که مقرر می‌دارد عقد ضمان عبارت است از اینکه «شخصی مالی را بر ذمه دیگریست به عهده بگیرد» صرفنظر از موضوع مسئولیت تضامنی و دیگر مسائل خاص مربوط به ضمان تجارتي مورد ضمان باید مال در ذمه مدیون (مضمون عنه) باشد بنابراین تعهد ضامن در سند تجارتي عبارت است از قبول مسئولیت پرداخت مبلغ آن به دارنده با رعایت شرایط قانونی و چون این مسئولیت طبق مقررات قانون تجارت تضامنی است نمی‌توان تعهد ضامن را در پرداخت مبلغ موکول به عدم پرداخت آن توسط مضمون عنه نمود.

بعضی از مؤلفان معتقدند تعهد ضامن به پرداخت مبلغ برات در صورت عدم پرداخت آن توسط مضمون عنه است. این نظر تنها در مورد ضامن براتگیر می‌تواند صحیح باشد زیرا تعهد چنین ضامنی موکول به عدم پرداخت مبلغ توسط براتگیر و واخواست برات است البته این موضوع نیز مربوط به شرایط مراجعه دارنده به دیگر مسئولان سند می‌باشد والا پس از امکان رجوع مسئولیت ضامن



موکول به عدم پرداخت مبلغ توسط براتگیر و واخواست برات است البته این موضوع نیز مربوط به شرایط مراجعه دارنده به دیگر مسئولان سند می‌باشد والا پس از امکان رجوع مسئولیت ضامن موکول به عدم پرداخت مبلغ توسط مضمون عنه نیست بلکه هر دو هم زمان در مقابل دارنده مسئول هستند ضامن می‌تواند پرداخت قسمتی از مبلغ برات را تضمین کند این مورد و موضوعات مشابه آن تا حدودی که به ذات ضمانت لطمه‌ای وارد نسازد ایرادی ندارد.

### مبحث سوم: آثار ضمانت

مطابق مقررات قانون مدنی پس از آنکه عقد ضمان منعقد گردید دین از ذمه مضمون عنه به ذمه ضامن منتقل می‌شود و مضمون عنه بری می‌گردد در حالی که وفق مقررات قانون تجارت پس از تحقق ضمان ضامن متعهد به پرداخت وجه سند به ذی‌نفع می‌گردد بدون آنکه مضمون عنه‌بری شده باشد در واقع با انجام ضمانت مسئولی به مسئولان سند افزوده می‌شود از طرفی وقتی ضامن مبلغ را پرداخت کرد می‌تواند وفق مقررات مربوط، به مضمون عنه و امضاءکنندگان سند رجوع کند چگونگی روابط حقوقی مربوط و حدود مسئولیت هر یک از امضاءکنندگان به شرح زیر مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

الف - مسئولیت ضامن در مقابل دارنده سند: مطابق ماده ۲۴۹ قانون تجارت برات‌دهنده، کسی که برات را قبول کرده و ظهرنویس‌ها در مقابل دارنده برات مسئولیت تضامنی دارند هم‌چنین ضامنی که ضمانت برات‌دهنده یا محال علیه یا ظهرنویسی را کرده فقط با مضمون عنه مسئولیت تضامنی دارد از طرفی وفق مواد ۳۰۹ و ۳۱۴ قانون تجارت مقررات مربوط به ضمان در برات در مورد سفته و چک نیز لازم‌الاجرا است بنابراین ضامن در مقابل دارنده همانند مضمون عنه مسئول پرداخت مبلغ سند اعم از برات، سفته و چک می‌باشد، ضامن برات در حکم مضمون عنه است لذا از هر ایرادی که مضمون عنه بتواند از آن علیه دارنده سند

عنوان کند ضامن نیز حق استفاده از آن ایراد را خواهد داشت.

پس هرگاه سند در مهلت قانونی وخواست یا اقامه دعوی نشده باشد و به علت انقضای مهلت، مسئولیت ظهنویسی از بین رفته باشد ضامن ظهنویس هم تبعاً مسئولیتی نخواهد داشت.

هم‌چنین اگر دین مضمون عنه به نحوی از انحاء ساقط شده مانند موردی که دارنده ذمه مضمون عنه را ابراء کرده باشد ضامن نیز بری می‌شود.

اگر چند نفر به عنوان ضامن از یکی از مسئولان سند ضمانت کنند در این صورت هر ضامنی برای تمام مبلغ (یا هر میزان که ضمانت نموده باشد) در مقابل دارنده مسئول پرداخت است. سؤالی که ممکن است مطرح شود این است که اگر یکی از ضامن‌ها که مبلغ را به دارنده بپردازد حق رجوع به دیگر ضامنین را دارد یا فقط باید به مضمون عنه مراجعه نماید؟ به نظر می‌رسد پرداخت‌کننده حق مراجعه به دیگر ضامنین را ندارد. زیرا همانگونه که گفته شد ضامن با مضمون عنه مسئولیت تضامنی دارد نه با دیگر ضامنین.

به عبارت دیگر رابطه حقوقی و مسئولیت، بین ضامن و مضمون عنه برقرار می‌شود و بین ضامنین چنین رابطه و الزام قانونی وجود ندارد. تعدد ضامنین هم نمی‌تواند مسئولیت جدیدی را برای آنها به وجود آورد مگر اینکه چند نفر مشترکاً یا به قدرالسهم مشخص مسئولی از مسئولان سند را ضمانت نموده باشد که در این صورت نیز چنانچه ضامنی تمامی مبلغ را بپردازد و پرداخت با اجازه دیگر ضامنین صورت گرفته باشد می‌تواند به قدرالسهم هر کدام رجوع نماید.

ب - مسئولیت ضامن ظهنویس در مقابل دارنده سند: از آنجا که مسئولیت ضامن، تبعی و با مضمون عنه به طور تضامنی است می‌تواند در طول مدتی که مضمون عنه مسئول پرداخت است به ضامن او رجوع کرده و یا علیه هر دو متفقاً طرح دعوی نماید.

مطابق ماده ۲۸۹ قانون تجارت دعوی دارنده سند علیه ظهرنویس باید ظرف مواعد مقرر در مواد ۲۸۶ و ۲۸۷ اقامه شود والا در محکمه پذیرفته نخواهد شد. براساس مواد یاد شده اگر دارنده براتی که بایستی در ایران تادیه شود و به علت عدم پرداخت اعتراض شده بخواهد از حقی که ماده ۲۴۹ برای او مقرر داشته استفاده کند باید ظرف یکسال از تاریخ اعتراض اقامه دعوی نماید. این مدت در مورد براتی که باید در خارجه تادیه شود دو سال می باشد. بنابراین دعوی دارنده علیه ضامن ظهرنویس باید با رعایت مواعد یاد شده باشد. زیرا در غیر این صورت و زمانی که مسئولیتی از جهت پرداخت سند به علت انقضای مهلت های قانونی متوجه ظهرنویس (مضمون عنه) نباشد طبعاً مسئولیتی متوجه ضامن او هم نخواهد بود.

ج - مسئولیت ضامن متعهد سفته در مقابل دارنده سند: مسئولیت ضامن در این مورد محدود به مواعد یکسال و دو سال مذکور در مواد ۲۸۶ و ۲۸۷ نمی باشد. زیرا مراجعه دارنده ظرف مواعد یاد شده فقط باب مسئولیت تضامنی طولی میان ایادی پی در پی برات یا سفته و چک را می گشاید و ناظر بر موارد عرضی مانند تعدد براتکش یا متعهد سفته در مانحن فیه نحوه مسئولیت ضامن متعهد سفته (و یا براتکش) نیست.

د - مسئولیت مضمون عنه در مقابل ضامن: به موجب ماده ۴۱۱ ق.ت. که در مقام حمایت از استیفاء حق ضامن و تسهیل در رجوع او به مضمون عنه وضع گردیده پس از آنکه ضامن دین اصلی را پرداخت مضمون له باید تمام اسناد و مدارکی را که برای رجوع ضامن به مضمون عنه لازم و مفید است به او داده و اگر دین اصلی با وثیقه باشد آن را نیز به ضامن تسلیم نماید. ضامن مسئول اصلی پرداخت نیست، از این رو می تواند پس از پرداخت به عنوان دارنده سند به مضمون عنه مراجعه و تمام یا هر مقدار از مبلغ که موضوع ضمانت بوده و پرداخت کرده است

را دریافت نماید. ضامن حق انتقال گرفتن دعاوی راجع به برات را از حامل (دارنده) برات دارد. بنابراین اگر حامل برات نتواند ضامن را در تعقیب دعاوی راجع به برات جانشین خود کند ضامن می‌تواند از پرداخت برات به او خودداری کند.

به هر حال پس از دریافت مبلغ توسط ضامن، مضمون عنه در مقابل او مسئول است مگر اینکه ثابت نماید به دلایل قانونی از جمله عدم اهلیت در زمان امضاء یا جعل امضاء وی توسط دیگران مسئولیتی به عهده او قرار نگرفته و متعهد پرداخت نمی‌باشد.

در این صورت ضامن می‌تواند به استناد اصل استقلال و اعتبار ذاتی امضاها و مسئولان تضامنی امضاءکنندگان سند به دیگر مسئولانی که قبل از مضمون عنه سند را امضاء نموده‌اند جهت دریافت مبلغ رجوع نماید.